

E. TARVEL

REVISJONIADRAMAA XVII—XVIII SAJANDIL

Meie maakasutus- ja maksustusühik adramaa paistab teiste Ida-Euroopa maade analoogiliste ühikute hulgas silma oma mitmepalgelisuse poolest. Ühe ja sama nimetusega *adramaa* tähistame nii muistset ühe rakendiga talu kui ka keskaegseid mitmesuguse suurusega pinnaühikuid ja hilisemaid maksustusühikuid, millel on vähe ühist adraga, mõnel juhul isegi maaga. Neil viimastel, revisjoniadramaadel, peatumegi järgnevalt.

Revisjoniadramaa oli ühtne normeeritud maksustusühik, mis XVII sajandil võeti tarvitusele seoses riigimaksude määramisega. Riigivõim vajas uut maksuühikut, mis riikliku maksustuse alusena oleks olnud kohasem kui lõputult varieeruv, ebaühtlane ja ebaobjektiivne taluadramaa. Revisjoniadramaa oli mõtteline maksustusühik, paljas arvestussuurus, mille järgi arvestati mõisalt võetavaid riigimakse. Revisjoniadramaade arv määrati tavaliselt kindlaks kogu mõisa kohta tervikuna. Maakasutusühikuna ning mõisakoormiste nõudmise alusena püsis revisjoniadramaa kõrval XVII—XVIII sajandil edasi taluadramaa, mille hulk oli iga talu kohta individuaalselt kantud vaku- või inkvisitsiooniraamatusse. Revisjoniadramaa arvestusalused kujunesid ühelt poolt Eestimaal ja teiselt poolt Liivimaa Saaremaal oluliselt erinevaiks. Seetõttu pakub mõneti huvi nende maksustusühikute paralleelne jälgimine kõigil kolmel alal läbi pikema ajalõigu. Pealegi on ajalookirjanduses revisjoniadramaa kohta esinenud mitmeid väärarusaamasid.

Tuleb tunnistada, et lõunanaabrid lätlased on pööranud revisjoniadramaale, mõistagi Liivimaa omale, rohkem tähelepanu ning saavutanud hinnatavamaid tulemusi kui eesti agraarajaloolased. Liivimaa revisjoniadramaa uurimisel on nad tugevasti ületanud baltisaksa autorite¹ saavutatud taseme. Revisjoniadramaale on pühendanud arvukaid lehekülgi A. Sväbe,² kuigi mõnikord takerduma kippudes oma formaal-juriidilises lähenemiseviisis ja käsitluslaadis. E. Dunsdorfsi suurtööst, mis on pühendatud Rootsi XVII sajandi lõpu katastrile, saab ka XVII sajandi Liivimaa revisjoniadramaa kohta hea ning rikkalikult uute allikatega fundeeritud ülevaate.³ Akadeemik J. Zutise riikliku preemiaga autasustatud Balti küsimust käsitlev fundamentaalne monograafia annab XVIII sajandi revisjoniadramaa osas palju uut ning korrigeerib varasemate autorite eksimusi.⁴

Eesti ajalookirjanduses on revisjoniadramaa käsitletu piirdunud peamiselt kompilatiivsete ülevaadetega üldkäsitlustes⁵ ning muude küsimuste käsitlemisel möödaminnes tehtud

¹ Vt. näit. A. v. Tobien, Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert. Bd. I. Berlin, 1899, lk. 56 jj., 60, 66, 68.

² A. Schwabe, Grundriss der Agrargeschichte Lettlands. Riga, [1928], lk. 196 jj.

³ E. Dunsdorfs, Der grosse schwedische Kataster in Livland 1681—1710. Stockholm, 1950.

⁴ Я. Зутис, Остзейский вопрос в XVIII веке. Рига, 1946, lk. 94 jj., 240; vt. ka Я. Зутис, Политика царизма в Прибалтике в первой половине XVIII века. М., 1937.

⁵ Vt. näit. Eesti majandusajalugu, I. Toimetanud H. Sepp, O. Liiv, J. Vasar. Tartu, 1937, lk. 203 jj., 273 jj.; Eesti rahva ajalugu, II. Toimetanud J. Libe, A. Oinas, H. Sepp, J. Vasar. Tartu, 1933, lk. 991 ja 1002; Eesti NSV ajalugu kolmes köites, I kd. Toimetanud A. Vassar. Tallinn, 1955, lk. 354 jj.

järelduste ja seisukohavõttudega.⁶ Põhjalikumalt on XVIII sajandi revisjonidramaad käsitletud E. Blumfeldt ja I. Sildmäe, esimene Saaremaa, teine Eestimaa osas.⁷ Esimene neist vaatleb maa reguleerimist Saaremaal aastail 1765—1828 ning selle käigus kehtestatud revisjonidramaad, teine annab ülevaate Eestimaa XVIII sajandi adramaa-revisjonidest, peatudes eriti ka revisjoni- ja taluadramaa küsimustel.

*

Liivimaal oli adramaa ametlikuks aluseks 1638. aasta revisjoniinstruktsioonis antud määrang.⁸ Selle kohaselt loeti saksa adramaaks talu, millel oli piisavalt tööväge ja kõlvikuid selleks, et kanda tavalisi saksa adramaa naturaalkoormisi ning teha nädalategu aasta läbi ühe rakendiga ja suvel täiendavalt ka jalateolisega. 1680. aastast alates arutati Liivimaa adramaarevisjoni küsimust kuningliku kammerkolleegiumi istungitel. Pikkade arutluste tulemusena võeti revisjonidramaade arvestamise aluseks maamõõtmise andmed, mitte teokoormise suurus.⁹ Ei olnud aga selge, mis meetodiga määrata kindlaks maa puhastulu ja kuidas jaotada koormisi. Ühelt poolt oli võimalus maamõõtmise andmete põhjal teha adramaast pinnamõõduühik, mille suurus olenes maa headusest, teiselt poolt aga kujundada adramaa talupoja koormiste järgi, seega rakendada varemgi kasutatud põhimõtet.¹⁰ Mõlemal meetodil olid omad puudused: boniteerimine võis kajastada maa kandejõudu puudulikult, kuid ka koormised ei kajastanud talude tegelikku kande võimet ega tulusid. Siiani oli adramaa olnud ainult talumaa maksustusühik, mõisamaa seevastu oli olnud maksuvaba ja tihtipeale adramaades arvestamata.

Kuninglikus instruktsioonis Liivimaa revisjonikomisjonile 7. veebruarist 1687¹¹ tehti revidentidele korraldus lähtuda kõigist talupoegade koormistest, arvestades need ümber rahasse ning jagades summa adramaadeks vastavalt adramaale omistatavale kvantiteedile ja kvaliteedile. Teine proponeeritud moodus nägi ette talupoja koormiste (välja arvatud tegu) kõrval ka mõisate tulude arvessevõtmist. Alles pikemate vaidluste järel otsustas kammerkolleegium 25. veebruaril 1690, tuginedes revisjonikomisjoni seisukohale, et revisjonidramaad aluseks olgu talupoegade andamid ja teokoormis, mitte aga mõisamaa.¹²

Niisiis loobuti adramaast kui pinnamõõduühikust ning võeti adramaa ja koormiste arvestamise aluseks võimalik talu põllumaast.¹³ Kuna riigimõisate tulud koosnesid peamiselt mõisapõldude tulust ja talupoegadelt laekuvatest koormistest, määrasid revidendid kindlaks talupoegade naturaalandamite ja teokoormise suuruse ning arvestasid need ametlike takside järgi ümber rahasse (Rootsi krossidesse.) Adramaa suuruseks kinnitas kuningas 9. novembril 1687 60 taalrit, mida ühe adramaa mõisa- ja kroonukoormised,

⁶ V. Fainštein, Olukorra normaliseerumine Eesti külas aastail 1710—1721. Rmt.: Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest. Lühikirjutusi. Toimetanud A. Vassar. Tallinn, 1960, lk. 159 jj.; X. Лиги, Лифляндский крестьянский закон 1804 года и феодальные повинности крестьян. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1966, nr. 4, lk. 386 jj.

⁷ E. Blumfeldt, Saaremaa revisjoni- ja reguleerimistööd 1765—1828. Litterarum Societas Esthonica 1838—1938, Liber Saecularis. Opetatud Eesti Seltsi Toimetised XXX. Tartu, 1938, lk. 87—102; Saaremaa. Maadeteaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. Toimetus: A. Luha, E. Blumfeldt ja A. Tammekann. Tartu, 1934, lk. 311 jj., 320 jj.; I. Sildmäe, Feodaalpärisorjusliku tootmise ja feodaalrendi dünaamikast Eestimaa XVIII sajandil. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 122. Tartu, 1962, lk. 13—79.

⁸ Vt. Liivimaa 1638. a. maarevisjon. Eesti asustusala I. Kaguosa. ENSV Riigi Keskarhiivi Tartu Osakonna Toimetused, nr. 1 (7). Tartu, 1941, lk. X jj.

⁹ E. Dunsdorfs, Der grosse schwedische Kataster..., lk. 25.

¹⁰ 1684. a. arutati seda küsimust kammerkolleegiumis ja asuti seisukohale, et revisjonidramaad tuleb määrata kas külvi alusel, teokoormise järgi või kõigi talupoja koormiste põhjal. (Sealsamas, lk. 29.)

¹¹ Sammlung der Gesetze, welche das heutige livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet von G. J. v. Buddenbrock. Bd. I, l. Mitau, 1802, lk. 1244 jj.

¹² E. Dunsdorfs, Der grosse schwedische Kataster..., lk. 32 ja 35. E. Dunsdorfs näitab 63 mõisa andmete varal, et tegelikult tuleb välja enam-vähem sama taalrite arv, kas teo järgi arvestades või mõisapõldude järgi mõõtes, sest mõisapõldude suurus kajastub ju tehtud teotöö ulatuses. (Sealsamas, lk. 86 jj.)

¹³ Sammlung der Gesetze..., Bd. II, l. Riga, 1821, lk. 1251 jj., 1289 jj.

arvestatuna ametlike takside järgi, ei tohtinud ületada.¹⁴ Revisjoniadramaade arvu väljaarvutamine oli niisiis põhimõtteliselt päris lihtne: tuli arvestada takside järgi talupoja andamite ja teotöö koguväärtus taalrites ning jagada see 60-ga.

Seega oli adramaa tehtud ühelt poolt sõltuvaks talude koormistest, teiselt poolt nende koormiste aluseks olevast tulust. Põhimõtteks oli, et iga talu koormised pidid vastavuses olema tema maa tulukusega. Juba revisjoniinstruktsioon nägi ette, et maamõõtmisel tuleb igale perele mõõta põldu, heinamaad, metsa ja muid kõlvikuid mitte ainult nii palju, kui adramaade arvu järgi vaja on, vaid ka nii palju, kui maad harivate ja koormisi kandvate taluperede ülalpidamiseks vaja on.¹⁵ Maamõõtmisel võeti pinnamõõduühikutena tarvitusele rootsi tündrimaad, mille suuruseks oli 1680-ndatel aastatel 14 000, osalt 18 000, 1690. aastast alates aga 14 000 ruutküünart.¹⁶ Maa hindamisel hakati nüüd Liivimaal esmakordselt maa suuruse kõrval arvestama ka tema headust, «et kvantiteet korvaks selle, mis kvaliteedist puudu jääb».¹⁷

Edasi eeldati revisjoniinstruktsioonis, et üks tündrimaa esimese, s. o. parima kraadiga põlispõldu annab pärast talupere ülalpidamiseks mineva mahaarvamist puhastuluna ühe tündri rukist, mille hind takside järgi oli üks speetsiistaaler, II, III ja IV kraadiga põld arvati andvat vastavalt $\frac{5}{6}$, $\frac{2}{3}$ ja $\frac{1}{2}$ tündrit.¹⁸ Võsamaa tulukus arvestati põlispõllu omast 2 või 3 korda madalamaks (vt. tab. 1). Märgime, et hindeväärtuste ümberarvutamisel esineb kirjanduses eksitusi.¹⁹

Tabel 1

Tündrimaa hindeväärtus talumaal krossides

Maa liik	Boniteedi kraadid			
	I	II	III	IV
Põlispõld	90	75	60	45
Parem võsamaa	45	37 $\frac{1}{2}$	30	22 $\frac{1}{2}$
Halvem võsamaa	30	25	20	15

Ühe adramaa kohta tuli seega I kraadi põlispõldu 60 tündrimaad, II kraadi põlispõldu 72, III kraadi põlispõldu 90 ja IV kraadi põlispõldu 120 tündrimaad.²⁰

Sel viisil saadud adramaa oli põllumaa kvantiteeti ja kvaliteeti arvesse võttev talumaa maksuvõime mõõduühik, mida võiks defineerida järgmiselt: adramaa oli selline hulk talu põllumaad, mis pärast viljaseemne ja talupere ülalpidamiseks mineva vilja mahaarvamist andis 60 tündrit rukist või rahasse ümberarvestatult 60 speetsiistaalrit puhastulu. Tuleb aga kohe märkida, et see definitsioon pole päris täpne, kuna revisjonikomisjoni memoriaal käskis arvesse võtta ka muid majapidamisest saadud tulusid, mistõttu adramaa ei olnud puhtakujuline põllutulukusühik.

Pole põhjust pikemalt peatuda revisjoniadramaa iseloomustamisel, reduktsiooni tagajärgedel, maksuvahekordade kujunemisel riigimõisates ning taalisüsteemi headel ja halbadel külgedel. Pärast revisjoniadramaa mõiste määratlemist huvitab meid eelkõige probleem, kui laialdaselt uued revisjoniadramaad Liivimaal, eeskätt Lõuna-Eestis, kasutamist leidsid ja millist mõju nad agraarsuhetele avaldasid.

¹⁴ E. Dunsdorfs, Der grosse schwedische Kataster . . . , lk. 29 jj.; [H. J. Janna], Geschichte der Sklaverey und Charakter der Bauern in Lief- und Ehstland. Ein Beytrag zur Verbesserung der Leibeigenschaft. Nebst der genauesten Berechnung eines Liefländischen Hakens. S. I., 1786, lk. 265 jj.

¹⁵ Sammlung der Gesetze . . . , Bd. II, 1, lk. 1249.

¹⁶ 1 küünar = 61 cm, 1 tündrimaa = 5209,4 m² (18 000-ruutküünrane tündrimaa = 6697,8 m²).

¹⁷ Sammlung der Gesetze . . . , Bd. II, 1, lk. 1255.

¹⁸ Sealsamas, lk. 1247, 1255 ja 1289.

¹⁹ Näit. Eesti majandusajalugu, I, lk. 204.

²⁰ Mitte 75 tündrimaad II kraadi põldu, nagu märgitakse «Eesti majandusajaloos», I, lk. 204.

Selgub, et adramaade arv on Liivimaal katastri ajal suurenenud: kogu Liivimaal tõusis ta 4343-lt 1638. aastal 6323-le 1690. aastal, Tartu kreisis on vastavad arvud 1454¹/₂ ja 2454⁵/₈, Pärnu kreisis 705³/₈ ja 1208⁵/₃ adramaad.²¹ Seega siis Liivimaal on suurenemine 45,6, Tartu kreisis 68,8 ja Pärnu kreisis koguni 71,3%.

1690. aasta adramaade arvu ei saa võrrelda varasemate aastate adramaade arvuga, kasutamata Rootsi Riigiarhiivis leiduvaid materjale. Pole selge, kas 1690. aastal on tegemist samade adramaadega, mis olid olemas 1638. aastast 1680-ndate aastateni, või mitte. Kasutades lünklikult säilinud kaardikirjeldusi, saab mõnede kihelkondade (Räpina, Vändra, Pärnu-Jaagupi, Torma)²² näidete varal sedastada, et adramaade arv suurenes 1680-ndate aastate teisel poolel sedavõrd (Räpinas 46, Vändras 306, Tormas 184%), et see ei saanud toimuda asustuse tihenemise arvel. Ilmselt on toimunud muudatus adramaa suuruses või ka adramaade arvestuses.

Aga milles see muudatus võis seisneda? Kas tähendab see, et Liivimaal võeti kasutusele uued revisjonidramaad? Seda on mõnikord ilma pikemata eeldatud.²³ Teisal on rõhutatud, et isegi kõiki kroonumaid ei hinnatud ega mõõdetud ning aadlimaadest haaras see vaid väikese osa, Lätis näiteks alla 10% taludest, mistõttu maahindamise tähtsust ei tohi suureks pidada.²⁴ Lõuna-Eestis mõõdeti redutseeritud mõisate maad, kuid pole mingeid teateid talude mõõtmisest või hindamisest.

Kuidas siis need revisjonidramaad tegelikkuses saadi? Kas talude vanade adramaa-arvude umbkaudse suurendamise teel? Või hinnati vakuraamatu järgi talu koormised taalrites ja jagati nende summa 60-le? Või jagati mõisa tulude summa 60-le?

E. Dunsdorfs väidab, et mõisate revisjonidramaid ei arvestatud maamõõtmise andmete, vaid talupoegadel tegelikult kanda olevate koormiste põhjal.²⁵ Need, välja arvatud pisiandamid, arvestati takside järgi rahasse ümber ning loeti 60 taalrit ühe adramaa kohta. Saadud adramaade arvu järgi nõuti talupoegadelt statsiooni ja muid kroonumakse, mõisalt aga ratsateenistust. Revisjonidramaade arv arvestati sealjuures kogu mõisa kohta tervikuna, jagamata seda talude kaupa. See arv kujutaski endast nn. rootsiaegset adramaade arvu. Nõue jagada kroonutalupoegadele nii palju maad, et see oleks vastavuses nende koormistega, jäi täitmata.

E. Dunsdorfsi järeldused, millele ta jõudis läti materjalide põhjal, kehtivad kahtlemata ka Lõuna-Eesti osas. Kuna talupõlde ei boniteeritud, ei saa revisjonidramaade arvestus baseeruda maa hindamisel. On säilinud mõisapõldude tulu ja talupoegade andamite väärtuse põhjal tehtud rendiarvestusi (Verschlag-Rechnung).²⁶ Näib väga tõenäoline, et eraldi revisjonidramaade arvestust teokoormise järgi ei tehtudki ning et lepitati rendiarvestustest tulenevate arvudega.²⁷

Saaremaa revisjonidramaa, s. o. maa-ala, mille eest andamite ja teorendi näol maksti mõisale ja riigile aastas 18 speetsistaalrit, konstrueeriti samal põhimõttel kui Liivi-

²¹ J. V a s a r, Die grosse livländische Güterreduktion. Die Entstehung des Konflikts zwischen Karl XI und der livländischen Ritter- und Landschaft 1678—1684. Tartu, 1931, lk. 270, 279, 316 ja 333.

²² RAKA, f. 308, nim. 6, s.-ü. 270, 279, 316 ja 336; vrd. Liivimaa 1638. a. maarevisjon, lk. 157 jj. ja 256 jj.; RAKA, f. 2325, s.-ü. 128, l. 530 jj.

²³ A. S c h w a b e, Grundriss der Agrargeschichte Lettlands, lk. 192; Eesti rahva ajalugu, II, lk. 1002 jj.; Eesti ajalugu, III. Tegevtoimetaja O. Liiv, peatoimetaja H. Kruus. Tartu, 1940, lk. 218; Eesti NSV ajalugu kolmes köites, I kd., lk. 354 jj.

²⁴ E. D u n s d o r f s, Der grosse schwedische Kataster..., lk. 38; Eesti majandusajalugu, I, lk. 204; X. Л и г и, Л и ф л я н д с к и й к р е с т ь я н с к и й з а к о н 1804 г о д а и ф е о д а л ь н ы е п о в и н н о с т и к р е с т ь я н, lk. 386 jj.

²⁵ E. D u n s d o r f s, Der grosse schwedische Kataster..., lk. 35, 38, 82, 85 jj., 181 jj.

²⁶ RAKA, f. 567, nim. 3, s.-ü. 6, 12, 20, 190 jt.

²⁷ E. Dunsdorfsi andmeil olid nii ühel kui teisel meetodil saadud arvud väga lähedased, mistõttu nende arvestusmeetodite ja nende kasutamise tulemuste erinevustel pole põhimõttelist tähtsust.

maal.²⁸ Uut revisjonidramaad rakendati Saaremaal ellu nähtavasti sama piiratult kui Liivimaalgi.²⁹

*

Põhjasõda ja katk olid Liivimaal hävitanud suure osa asustusest ning talupoegade maavalodus oli osalt ümber jaotunud. Keeruline ja aeganõudev rootsi katastreerimismeetod ei sobinud nüüd enam kuidagi riigimaksude jaotamise aluseks. Neis oludes, kus maa oli suurelt osalt tühi, oli adramaade arvestamine tööjõuliste inimeste arvu kui talupoja majandusliku kandevõime kõige stabiilsema komponendi ja näitaja järgi kõige lihtsam ja otstarbekohasem.³⁰ Pealegi pidi maksude, eriti teokoormise arvestamine tööjõu, mitte maa järgi stimuleerima talupoegi puustuseid üles harima. Samal ajal aga langesid uut meetodit rakendades ära takistused, mis rootsi katastreerimismeetod oli teinud koormiste tõstmisele.

Pole päris selge, kuidas jõuti mõttele võtta tööjõuliste inimeste arv maksustuse aluseks. A. v. Transehe-Roseneck ja A. v. Tobien omistavad algatuse Riia kindralkuberneriile vürst Golitsõnile, kes olevat rootsi keerulise adramaade arvestamise viisi käskinud asendada lihtsama «vene meetodiga».³¹ See väide tugineb P. Golitsõni resolutsioonile 26. septembrist 1715, mille kohaselt tuli teostada uus mõisate revisjon maksude arvestamiseks inimeste arvu järgi. J. Zutis kummutas selle väite, viidates ministrite kabineti resolutsioonile 11. juunist 1737, milles sisalduva Liivimaa riigimõisaid valitseva ökonoomia peadirektori W. G. v. Völkersahmi ajaloolise õiendi järgi tsaari täievolimuline volinik parun G. J. v. Loewenwolde andis juba 1712. aastal korralduse arvestada adramaade arv osalt inimeste arvu, osalt talupoegade teo järgi.³² J. Zutis järeldab, et rüütelkonna esindajad püüdsid jalamaid vabaneda neile ebameeldivast adramaade arvestamise rootsi meetodist, mis takistas koormisenormide tõstmist.

Siinkohal ei tohiks aga unustada, et just XVIII sajandi esimesel veerandil, alates 1710. aastast, mindi kogu Venemaal majapidamiste maksustamiselt, mida loeti aegunuks, üle isikutē maksustamisele.³³ Kuna tööjõuliste inimeste kasutamine maksustusalusena oli tol ajal kogu riigis päevakorral, tuleb pidada väga tõenäoliseks, et tsaari täievolimuline volinik Loewenwolde lähtus üleriigilisest tendentsist ja projektidest ning et rüütelkonna arvamus polnud seejuures mõõduandev.

1711. aastast pärinevas Pärnu kreisi mõisate adramaade loetelus³⁴ on paralleelselt rootsiaegse revisjonidramaade arvuga esitatud mingi «praeguse kõrge valitsuse ajal olev» adramaade arv. Kõigi mõisate adramaade arv on väljendatud lihtmurdukes, kaheksandikes, samuti nagu Rootsi ajal ümardati taalriväärtuse järgi saadud adramaa-arve. Ilmselt on 1711. aastal kasutatud endiselt rootsiaegseid revisjonidramaad. 1715. aasta revisjoni-protokollis aga on fikseeritud taluadramaad.³⁵

Kui mitu inimest siis arvestati adramaaks? Varasemas kirjanduses märgitakse, et adramaa suuruseks Liivimaal määrati 1715. aastal 16 tööjõulist meest ja naist.³⁶ J. Zutis

²⁸ Saaremaa, lk. 311 jj.

²⁹ F. v. Buxhövdén, Zweite Fortsetzung von des Herrn Hofraths von Hagemeister Materialien zur Gütergeschichte Livlands, enthaltend Beiträge zu einer älteren Geschichte der Oeselschen Landgüter und ihrer Besitzer. Riga, 1851, lk. 15.

³⁰ V. Fainštein, Olukorra normaliseerumine Eesti külas aastail 1710—1721, lk. 160.

³¹ A. v. Transehe-Roseneck, Gutsherr und Bauer in Livland im 17. und 18. Jahrhundert. Strassburg, 1890, lk. 113; A. v. Tobien, Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert, Bd. I, lk. 66.

³² Я. З у т и с, Остзейский вопрос в XVIII веке, lk. 95 jj.

³³ Очерки истории СССР. Период феодализма. Россия в первой четверти XVIII в. Под редакцией Б. Б. Кафенгауза, Н. И. Павленко. М., 1954, lk. 389; В. М. Кабузан, Народонаселение России в XVIII — первой половине XIX в. [по материалам ревизий]. М., 1963, lk. 47 jj.

³⁴ VARKA (= NSVL Vanade Aktide Riiklik Keskariiv), f. 274, nim. 1, s.-ü. 267.

³⁵ Sealsamas, s.-ü. 167, 170 ja 1386.

³⁶ A. v. Transehe-Roseneck, Gutsherr und Bauer in Livland im 17. und 18. Jahrhundert, lk. 113; A. v. Tobien, Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert, Bd. I, lk. 66; Eesti majandusajalugu, I, lk. 273.

selgitab, et 1712. aastal arvestati Liivimaal adramaa kohta 18 mõlemast soost tööjulist inimest.³⁷ 1715. aastal käis vaidlus tööjulistele inimeste normi ümber; maanõunikud soovitasid 14 tööjulist meest, valitsusnõunikud aga alandasid selle 12-le, W. G. v. Völkersahm säilitas 1712. aastal kehtestatud normi. J. Zutis rõhutab, et 1715. aastal määrati adramaaks mitte 16, vaid 18 tööjulist inimest, nagu selgub W. G. v. Völkersahmi ajaloolisest õiendist.

Normi «18 tööjulist inimest» käsitatakse kui 9 paari tööjulist mehi ja naisi.³⁸ Rootsi ajal arvestati adramaa kohta 8 paari, sageli elas seal aga rohkem. 1712. aastal kehtestatud adramaa oli niisiis inimeste arvu poolest rootsiaegsele lähedane. Nende kandevõime võrdlemiseks puuduvad andmed külvipinna suuruse ja loomade arvu kohta.

Tööjulistele inimeste järgi ei arvestatud adramaad Liivimaal kuigi kaua. A. v. Transehe-Roseneck ja tema järel A. v. Tobien kirjutavad, et ökonomiadirektor W. G. v. Völkersahm esitas fiskuse esindajana 1720. aastal valitsusele memoriaali, milles ta soovitas rootsi katastreerimismeetodit.³⁹ J. Zutis näitab, et enne Völkersahmi töestas Riia kubermangu kameriir J. Bencke oma memoriaalis kammerkolleegiumile, et rootsi revisjonimeetodi kasutamine suurendaks märksa riigi tulusid, «sest ta võib neid talumehi viia paremasse seisukorda».⁴⁰

Jaanuarist maini 1721 viidi Tartu kreisis läbi proovirevisjon «endise rootsi meetodi ja tava järgi», määrates kindlaks adramaade, talude, inimeste ja loomade arvu.⁴¹ Andamid ja koormised hinnati kroonu takside järgi, nende summa jagamisel 60-ga saadi mõisa adramaade arv. Kuna katse õnnestus ning rootsi revisjonimeetodile tagasimineku suurendas riigi tulusid, tehti seda järgnevalt kogu Liivimaal.⁴² 1724. aasta revisjon teostati täiesti rootsi meetodil, täpselt samuti nagu XVII sajandi lõpul: mõisa talupoegade loonus-, raha- ja teorendi summa arvestati rootsiaegsete takside järgi taalrites ning tulemus jagati revisjonidramaade arvu saamiseks 60-ga. J. Zutis rõhutab korduvalt Liivimaal XVIII sajandil valitsenud revisjonimeetodi erinevust revisjonimeetodist tema maahindamisüsteemiga ning nimetab esimest järjekindlalt Völkersahmi meetodiks.⁴³ Tuleb aga meeles pidada, et Völkersahmi meetod erines ainult sellest rootsi meetodist, mis oli olemas paberil. Rootsi katastri praktikas aga arvestati XVII sajandi lõpul revisjonidramaad täpselt samuti talupoja koormistest lähtudes, nagu seda tehti XVIII sajandil.⁴⁴

Nagu NSV Liidu Vanade Aktide Riiklikus Keskarhiivis leiduvatest revisjoniprotokollidest selgub, on täpselt samuti «rootsi meetodi järgi» toimitud ka kõigi järgnevate Liivimaa adramaarevisjonide puhul. Ajalookirjanduses valitses aga kõige viimase ajani arvamus, et revisjonidramaad arvestati Liivimaal ka hilisemate revisjonide ajal tööjulistele inimeste arvu põhjal. A. v. Tobien kahtles nimelt, kas 1732. ja 1738. aasta revisjonide ajal rakendati rootsi revisjonimeetodit, ning arvab, et kõrge adramaade arvu Liivimaal saavutasid vene ametnikud sel teel, et võrdsustasid 16 tööjulist isikut ühe revisjonidra-

³⁷ Я. Зутис, Политика царизма в Прибалтике в первой половине XVIII века, lk. 45, 59, 65 jj.

³⁸ V. Fainštein, Olukorra normaliseerumine Eesti külas aastail 1710—1721, lk. 161; E. Dunsdorfs, Der grosse schwedische Kataster..., lk. 125 jj.

³⁹ A. v. Transehe-Roseneck, Gutsherr und Bauer in Livland im 17. und 18. Jahrhundert, lk. 113; A. v. Tobien, Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert, Bd. I, lk. 66.

⁴⁰ Я. Зутис, Остзейский вопрос в XVIII веке, lk. 97.

⁴¹ VARKA, f. 274, nim. 1, s.-ü. 171, l. VI; s.-ü. 248, l. 72; Eesti rahva ajaloost Põhja-sõja aastail 1700—1721. Valimik dokumente. Tallinn, 1960, lk. 293 jj.

⁴² Я. Зутис, Остзейский вопрос в XVIII веке, lk. 97.

⁴³ Vt. näit. sealsamas, lk. 240; Я. Зутис, Политика царизма в Прибалтике в первой половине XVIII века, lk. 74 jj.

⁴⁴ J. Zutis väidab, et revisjonikomisjonid määrasid tööjulistele inimeste ja loomade arvu järgi iga talu teokoormise ja hinnuse. (Я. Зутис, Остзейский вопрос в XVIII веке, lk. 240.) Sellest tuleneks, et kaudselt pidi ka komisjoni poolt määratud revisjonidramaade arv vastama talu kandevõimele. See oletus aga ei leia allikatest kinnitust. Revisjonikomisjonid ei määranud taluadramaade arvu käesolevate näitajate järgi, vaid vakuraamatutes lihtsalt fikseeriti need näitajad ja olemasolev taluadramaade arv.

maaga.⁴⁵ See seisukoht on ilmselt sihilik, kuid tuleneb ka allikmaterjali täielikust mittemundmisest. Liivimaa adramaarevisjonide protokollid olid ju Peterburis Senati arhiivis. A. v. Tobieni väära seisukoha võtsid omaks ka näiteks A. Sväbe ja J. Vasar.⁴⁶ Alles J. Zutis kummutas selle.⁴⁷

J. Zutis märgib, et rootsiaegsed arvestustaksid olid mõisnikule tulusad, riigile kahjulikud ja talupojale laostavad.⁴⁸ Esiteks ei vastanud nad XVIII sajandil enam ei tööjõu ega naturaalkoormiste tegelikele hindadele. Takse aga ei tõstetud. Teiseks olid teopäevad (eriti rakmepäevad) hinnatud suhteliselt odavalt nagu Rootsi ajalgi. Naturaalkoormisi teotööga asendades sai mõisnik tõsta feodaalset renti, ilma et koormiste üldsumma rahalises väljenduses või adramaade arv oleksid suurenenud. Seda võimalust kasutasid mõisnikud õige tihti.⁴⁹

Rootsiaegset adramaade arvu käsitati ülima piirina. Peeter I oli 1710. aastal Liivimaa aadli kapitulatsiooni kinnitades lubanud, et aadlimõisatele ei panda rahuajal peale koormisi, mis on rootsiaegsetest kõrgemad.⁵⁰ Rüütelkond tõlgitses seda nii, et valitsus ei tohi koormisi ja makse tõsta ka maksude arvestusaluse muutmise teel ning et rootsiaegne adramaade arv peab jääma maa maksuvõime piiriks.⁵¹ Ka valitsus arvestas seda, jättes revideerimata 1731. ja 1738. aastal need mõisad, mille omanikud teatasid, et nad on saavutanud rootsiaegse adramaade arvu. See kord muudeti alles 1744. aasta revisjoni puhul.⁵² Ometi ei ületatud 1744. aasta revisjonis mõisate rootsiaegset adramaade arvu.⁵³ Samal ajal esines ka vastupidine reegel: kui mõisas kõik talud olid asustatud, loeti mõisa adramaade arvuks rootsiaegne arv, kuigi olemasolev revisjoniadramaade arv selleni ei küündinud.⁵⁴

Rüütelkond avaldas veel 1767. aastalgi soovi, et rootsiaegne adramaade arv jääks «igaveseks».⁵⁵ Vene finantsametnikud aga, kes huvitusid revisjoniadramaade tegelikust sisust, leidsid, et adramaade kohta tuli XVIII sajandil märksa rohkem inimesi ja loomi kui Rootsi ajal, ning pooldasid rootsi revisjonimeetodi järjekindlat rakendamist (koos maa mõõtmise ja boniteerimisega).⁵⁶ Seda aga kartis Liivimaa aadel kõige rohkem. Pearaha kehtestamist hindab J. Zutis kompromissina aadli ja riigivõimu arvel. Riigi finantshuvid ning arenev pärisorjuslik majandus nõudsid senise maksustussüsteemi kaotamist, mis saigi teoks. Pearaha aga polnud seotud talurahva majandusliku seisundiga ega adramaade tegeliku sisuga.

*

Saaremaal kujunes revisjoniadramaade süsteem ka XVIII sajandil välja suuresti analoogiliselt Liivimaaga. Põhjasõja järel loobuti rootsi katastreerimismeetodist ning mindi

⁴⁵ A. v. Tobien, Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert, Bd. I, lk. 66 jj.

⁴⁶ A. Schwabe, Grundriss der Agrargeschichte Lettlands, lk. 326; Eesti majandusajalugu, I, lk. 273.

⁴⁷ Я. Зутис, Политика царизма в Прибалтике в первой половине XVIII века, lk. 70, 113, 117; Я. Зутис, Остзейский вопрос в XVIII веке, lk. 97, 240.

⁴⁸ Я. Зутис, Политика царизма в Прибалтике в первой половине XVIII века, lk. 76 jj.

⁴⁹ H. Ligi, Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni. Tallinn, 1968, lk. 261 jj.

⁵⁰ C. Schirren, Die Capitulationen der livländischen Ritter- und Landschaft und der Stadt Riga vom 4. Juli 1710 nebst deren Confirmationen. Nach den Originaldocumenten mit Voraussetzung des Privilegium Sigismundi Augusti und einigen Beilagen. Dorpat, 1865, lk. 52.

⁵¹ A. v. Tobien, Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert, Bd. I, lk. 66; Я. Зутис, Политика царизма в Прибалтике в первой половине XVIII века, lk. 84, 88.

⁵² Я. Зутис, Политика царизма в Прибалтике в первой половине XVIII века, lk. 94. 1750. a. anti jälle välja ukaas, mille järgi rootsiaegse adramaade arvu saavutanud mõisates jäeti revisjon teostamata. (Sealsamas, lk. 112.)

⁵³ VARKA, f. 274, nim. I, s.-ü. 214, l. 111 ja 850; s.-ü. 210, l. 814, 1007 jm.

⁵⁴ Sealsamas, s.-ü. 214, l. 96 ja 158; s.-ü. 210, l. 631 jm.

⁵⁵ A. v. Tobien, Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert, Bd. I, lk. 68.

⁵⁶ Я. Зутис, Политика царизма в Прибалтике в первой половине XVIII века, lk. 118.

üle adramaade arvestamisele töäjooliste inimeste arvu järgi. 1713. aasta algul kehtestatud valitsuse määrase põhjal arvestati revisjonidramaaaks talumaa, kus elas 12 töäjoolist meest ja naist.⁵⁷ Saaremaal mindi niisiis inimeste arvu järgi arvestamisele üle ajaliselt Liivimaa järel ning ilmselt ka eeskujul. Kuid Saaremaa revisjonidramaa oli Liivimaa omast (18 inimest) $\frac{1}{3}$ võrra väiksem. Meeurutagem, et XVII sajandil oli Saaremaa revisjonidramaa (18 taalrit) Liivimaa omast (60 taalrit) $3\frac{1}{3}$ korda väiksem, Saaremaa taluadramaa (keskmiselt 18 tündrit) aga Lõuna-Eesti taluadramaast (50—60—80 tündrimaad või rohkemgi) umbes 3 korda väiksem.⁵⁸

Uut meetodit ja normi kasutati Saaremaa 1716. aasta revisjonil.⁵⁹ Revisjoniprotokollis antud adramaade arv oli kõigis mõisates töäjooliste meeste ja naiste arvust 12 korda väiksem. Igale talule määrati uute revisjonidramaade arv, pidades kõige rangemalt kinni kehtivast normist, ning nende summeerimisel saadi mõisa revisjonidramaade arv. Kehtestatud norm — 2 inimest $\frac{1}{6}$ adramaa suuruses talus — oli mõisnikele soodus ning mõnevõrra kõrgem rüütelkonna esindaja W. A. Stackelbergi poolt 1712. aastal viidatud tegekkuses esinevast arvust — 8 inimest, s. o. harilikult mees ja naine $\frac{1}{4}$ adramaa suuruses talus.⁶⁰ Iga revisjonidramaa kohta nõuti 12 rakmepäeva nädalas.

1722. aastal viidi ka Saaremaal revisjonidramaade arvestus uuele alusele, milleks võeti mõisate tulud.⁶¹ 1725. aasta tulude aruandes nimetatakse seda moodust «liivimaa meetodiks».⁶² Koos rootsi revisjonimeetodiga on kasutatud ka rootsiaegset revisjonidramaa normi. Selle järgi loeti üheks revisjonidramaaks maatükk, millest saadi 18 taalrit renti. Nagu Liivimaalgi, ei ületatud siingi mõisate rootsiaegset adramaade arvu.

Ka 1731. aasta revisjonis takseeriti Saaremaa revisjonidramaad mõisate tulude järgi rootsi meetodil.⁶³ Selle revisjoni järgi oli Saaremaal 692 adramaad. Harilikult esitatakse Saaremaa revisjonidramaade arvuks 1731. aastal $433\frac{13}{24}$.⁶⁴ F. v. Buxhövdén käsitab seda adramaade arvu rootsi revisjonimeetodi järgi saaduna. E. Blumfeldt aga märkis õigesti,⁶⁵ et 1731. aasta revisjoni tulemusena fikseeritud $433\frac{13}{24}$ adramaad on kindlaks määratud töäjooliste inimeste arvu järgi, nimelt 1 adramaa = 12 inimest. Need adramaad täitsid kahte funktsiooni, olles nii revisjoni- kui ka taluadramaadeks. Taluadramaadena aga olid nad rootsiaegsete adramaadega üpris ebaselgelt kombineeritud. Revisjonis on nimelt rootsiaegsetest adramaa-arvudest maha arvatud 12 töäjoolise inimesega võrduvate adramaade arvud. Jääke, täiesti meelevaldseid arve, on käsitatud tühjade adramaade arvuna.⁶⁶ Nii kujunes asustatud ja tühjade maade vahelkord paberil hoopis teiseks kui tegekkuses.

Revisjonidramaadena on 12-inimeselised 18-taalristest suuremad. Arvuliselt oli viimaseid 1731. aastal umbes 60% rohkem. Järelikult oli rüütelkonnal põhjust 1713. aasta meetodit eelistada, sest vastavalt revisjonidramaade arvule kujunesid kõik adramaa alusel makstavad riigimaksud ja kroonumõisate rendid. Huvitav ongi, et erinevalt Liivimaast kasutati Saaremaal inimeste järgi arvestamist ka edaspidi. 1731. aasta adramaa-arvuna pole serveeritud 692, nagu oleks ootuspärane 1690. ja 1726. aasta arvudega reastamisel, vaid $433\frac{13}{24}$. Samal põhimõttel on saadud ka järgmistele revisjonide ajal fikseeritud adramaade arv.

⁵⁷ RAKA, f. 310, nim. 1, s.-ü. 513, l. 8. On mõeldav, et see arv võeti aluseks Eestimaa eeskujust lähtudes.

⁵⁸ E. T a r v e l, Taluadramaa XVII sajandi teisel poolel. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateadused» 1969, nr. 3, lk. 221 jj.

⁵⁹ V A R K A, f. 274, nim. 1, s.-ü. 1386.

⁶⁰ RAKA, f. 310, nim. 1, s.-ü. 692, l. 3.

⁶¹ Sealsamas, s.-ü. 16, l. 3.

⁶² V A R K A, f. 274, nim. 1, s.-ü. 268, l. 33 jj.

⁶³ RAKA, f. 311, nim. 1, s.-ü. 89.

⁶⁴ Vt. F. B u x h ö v d e n, Zweite Fortsetzung von des Herrn Hofraths von Hagemeister Materialien zur Gütergeschichte Livlands, enthaltend Beiträge zur einer älteren Geschichte der Oeselschen Landgüter und ihrer Besitzer, lk. 16; Eesti majandusajalugu, I, lk. 273.

⁶⁵ Saaremaa, lk. 321; E. B l u m f e l d t, Saaremaa revisjoni- ja reguleerimistööd 1765—1828, lk. 88.

⁶⁶ Saaremaa, lk. 324.

Alles 1766. aastal elas Saaremaa revisjonidramaa üle muudatusi. Keisrinna poolt määratud Saaremaa kroonumõisate revisjonikomisjon pidas vajalikuks välja töötada uue ning ratsionaalsemale alusele rajaneva revisjonidramaa. Arvestuspõhimõtteks jäi XVII sajandi lõpul kasutatud rootsi meetodi oma, s. o. aluseks võeti maa võimalik tulu ja adramaaks määrati maa-ala, millelt laekuv puhaskasu *resp.* talupoja koormised võrdsid 24 rublaga.⁶⁷ Vastavalt sellele pidi adramaa olema varustatud mõõdetud ja boniteeritud maaga. I tündrimaale⁶⁸ külvatav I tünder rukist pidi I kraadi põllul endma 6, II kraadi põllul 5, III kraadi põllul 4 ja IV kraadi põllul 3 seemet,⁶⁹ millest pärast seemne, erakorraliste maksude, talupere ülalpidamise ja koormiste mahaarvamist pidi puhaskasuks jääma I kraadi põllult $1\frac{1}{3}$ tündrit, II kraadi põllult 1, III kraadi põllult $\frac{2}{3}$, IV kraadi põllult $\frac{1}{3}$ tündrit.⁷⁰ Adramaa kohta tuli järelikult I kraadi põllumaad 18 tündrimaad (10,7 ha), II kraadi põllumaad 24, III kraadi põllumaad 36 ja IV kraadi põllumaad 72 tündrimaad.⁷¹

Saaremaa revisjonidramaa polnud niisiis pinnamõõduühik, vaid boniteerimisel põhinev hindõuksus. Adramaa samastati täistaluga, lugedes, et ülalmärgitud põllumaakoguste juurde pidi kuuluma vastavalt heinamaad, karjamaad, metsa, loomi (vähemalt 5 rakendit) ja inimesi (vähemalt 4 tööjulist meest), kes pidid kandma 24 rubla eest koormisi, tasudes sellest 15 rbl. 93 kop. teopäevadega, s. o. tegema 312 rakme- ja 63 jalapäeva aastas.

Ülalkirjeldatud täistalu ehk adramaa oli tohtu suur. Kõige väiksemas variandis, I kraadi maade korral, oli tema suuruseks 103,4 ha kõlvikuid (sellest 10,7 ha põldu), VI kraadi maade korral 271,1 ha (85,6 ha põldu). Pole imeks panna, et revisjonikomisjonil polnud lihtsalt nii palju maad, kui talupoegadele oleks tulnud jaotada, nii et pooleadramaalistegi talude rajamisega oli raskusi.⁷² Maade mõõtmine ja hindamine Saaremaa kroonumõisates venis 1828. aastani.⁷³ Kus adramaareform läbi viidi, võeti kasutusele uus, 24-rublane adramaa.⁷⁴

*

Eestimaal oli juba XVII sajandi algusest saadik adramaa arvestusaluseks talu teokoormis. Eestimaal rüütelkonna eesõiguste kinnituskirjas 24. novembrist 1617 loeti asustatud taluks selline, kust tehakse terve nädal mõisategu ühe rakendi ning teolistega.⁷⁵ Kuna asustatud talu all mõisteti taluadramaad, siis tähendas see, et adramaaks loeti kuuapäevatalu. 1694.—1696. aastal toimus Eestimaal viimane rootsiaegne adramaarevisjon. Oma instruksioonis 30. aprillist 1694 tegi kuningas revisjonikomisjonile ülesandeks määrata kindlaks adramaade arv vakuraamatute põhjal, võttes aluseks talude teokoormise.⁷⁶ Seejuures tuli nagu varemgi adramaaks lugeda asustatud talu, «mis võib töötada aadlimehe juures ümber nädala ühe paari härgade või hobusega».

1696. aasta revisjoni järgi oli Eestimaal teatavasti $8283\frac{5}{16}$ adramaad, kusjuures adramaade arvu on suurendatud tühjade talude ja talumaale rajatud uute abimõisate osalise kaasaarvamise teel.⁷⁷ Selle revisjoni materjalid leidsid otsa merepõhjas, kuid me saame adramaade arvu kindlaksmääramiseks kasutada ratsateenistusregistreid. Alates 3. septemb-

⁶⁷ RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 463, l. 218 jj.; vrd. Saaremaa, lk. 326 jj.

⁶⁸ 16 000 ruutküünart = 5953,6 m².

⁶⁹ Hiljem liigitati põllumaa tegelikult kuude kraadi: 6, 5, $4\frac{1}{2}$, 4, 3 ja $2\frac{1}{2}$ seemet.

⁷⁰ Kuuokraadise skaala järgi $1\frac{1}{3}$, 1, $\frac{5}{6}$, $\frac{2}{3}$, $\frac{1}{3}$ ja $\frac{1}{6}$ tündrit.

⁷¹ Kuuokraadise skaala järgi 18, 24, 28,8, 36, 72 ja 144 tündrimaad.

⁷² Saaremaa, lk. 328.

⁷³ E. Blumfeldt, Saaremaa revisjoni- ja reguleerimistööd 1765—1828, lk. 101. Veel 1831. aastal on Karjalasma kroonumetsamajandit takseeritud selle meetodi järgi. (RAKA, f. 311, nim. 1, s.-ü. 270.)

⁷⁴ Vt. näit. RAKA, f. 311, nim. 1, s.-ü. 152.

⁷⁵ A. v. Gernet, Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland. Reval, 1901, lk. 32.

⁷⁶ Sealsamas.

⁷⁷ Sealsamas, lk. 33.

rist 1600 oli ratsateenistuse normiks 1 ratsanik 15 adramaa kohta,⁷⁸ mis püsis läbi XVII sajandi. Kerkib aga küsimus, kuidas selle vastavusega oli tegelikkuses. Ratsateenistussüksusi oli Eestimaa 1696. aastal $479\frac{1}{8}$,⁷⁹ millele vastaks $7186\frac{7}{8}$ adramaad. Erinevus pole seega eriti suur, kuid siiski umbes 15%. XVII sajandi lõpul olnud adramaade arvu kindlaksmääramine, õigemini olemasolevate arvude usaldatavuse selgitamine, on aga üsna oluline, sest neil rajanevad mitmed põhjanevad kalkulatsioonid kubermangu rahvaarvu,⁸⁰ teravilja kulvi ja saakide kohta.⁸¹ Küsimuse selgitamiseks ja näitlikustamiseks loome üksikutest Eestimaa mõisatest näiteid adramaade ja ratsateenistussüksuste omavaheliste seoste kohta (tab. 2.)

Tabel 2

Ratsateenistussüksuste arvu vastavus adramaade arvule mõnedes Eestimaa mõisates *

Mõis	Ratsateenistussüksusi aastail				Adramaade arv			Adramaalt rakme-päevi nädalas
	1666	1678	1696	1700	Rootsi-aegne, traditsiooni-line	XVII saj. lõpu kaardi-materjalides	1686.—1688. a. inkvi-sitsiooni-materjalides	
Küü	2	?	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$	$23\frac{5}{8}$	$24\frac{1}{4}$	$20\frac{1}{4}$	6
Kohatu	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$?	$\frac{1}{2}$	$8\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	$8\frac{1}{4}$	12
Kostivere	$1\frac{3}{8}$	$1\frac{3}{8}$	$1\frac{3}{5}$	$1\frac{3}{5}$	24	23	$24\frac{1}{2}$	6
Valkla	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$?	$1\frac{3}{5}$	$13\frac{1}{6}$	11	$12\frac{1}{4}$	6
Jäneda	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{4}{5}$	$\frac{4}{5}$	12	$13\frac{1}{2}$	$9\frac{1}{12}$	6
Suure-Rõude	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	$8\frac{1}{2}$	8	$8\frac{1}{2}$	12
Väike-Rõude	?	?	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	5	12
Küti	?	?	1	1	15	$11\frac{1}{4}$	11	12
Metsiku	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$?	$6\frac{1}{2}$	6
Keila	2	?	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$	$50\frac{1}{4}$	$49\frac{1}{4}$	$59\frac{1}{4}$	12
Kirna	1	?	1	1	26	$26\frac{1}{4}$	25	6
Türi-Alliku	1	1	1	1	30	27	29	6
Varangu	?	?	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{3}$	$10\frac{1}{2}$	10	10	6

* RAKA, f. 854, nim. 3, s.-ü. GI-2; RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 940, 941, 942, CI, CII, CIII, CV; VARKA, f. 274, nim. 1, s.-ü. 1614; A. W. Hupel, Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland, Bd. III. Riga, 1782. Traditsioonilise rootsiaegse adramaade arvu all on mõeldud XVIII sajandil rootsiaegsetena esitatud arve.

Tabelis 2 esitatud näidetest, mille rida pole mõtet pikendada, selgub, et üldiselt tuleb 15 adramaa kohta tõepoolest üks ratsateenistussüksus. Seejuures on omavahel kooskõlas esmajoones ratsateenistussüksuste arv sajandi lõpul, 1696. ja 1700. aastal, sest ajavahe-

⁷⁸ C. Schirren, Die Recesse der livländischen Landtage von 1681 bis 1711. Theils im Wortlaute, theils im Auszuge. Dorpat, 1855, lk. 297; A. v. Gernet, Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland, lk. 31.

⁷⁹ VARKA, f. 274, nim. 1, s.-ü. 1619, l. 38.

⁸⁰ Vt. O. Liiv, Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII. Jahrhunderts, I. Allgemeiner Überblick, Getreideproduktion und Getreidehandel. Opetatud Eesti Seltsi Toimetused XXVII. Tartu, 1935, lk. 38; I. Sildmäe, Feodaalpärisorjusliku tootmise ja feodaalrendi dünaamikast Eestimaa XVIII sajandil. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 122, lk. 116; Diskussioon Eesti NSV ajaloo küsimustes. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1965, nr. 3, lk. 384 jj.

⁸¹ O. Liiv, Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII. Jahrhunderts, I, lk. 147—167; Eesti majandusajalugu, I, lk. 218; I. Sildmäe, Feodaalrendi arengu küsimusi Eestimaa põllumajanduses XVIII sajandil. Rmt.: Eestimaa ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest. Lühüürimisi. Toimetanud A. Vassar. Tallinn, 1960, lk. 185.

mikus 1678—1696 on see mõnelgi pool tunduvalt tõusnud. Ratsateenistusüksuste arv sobib nn. rootsiaegse adramaade arvuga, s. o. XVII sajandil käibinud traditsioonilise arvuga. Kui oletadagi, et need arvud on kunstlikult täpsesse vastavusse viidud,⁸² siis näeme seal-samas, et ratsateenistusüksuste arvud on kooskõlas ka kaardi- ja inkvisitsioonimaterjalides esinevate adramaa-arvudega.⁸³ See näitab, et ratsateenistusüksuste arvestamisel on aluseks olnud taluadramaad. Teopäevade arvust adramaade ja ratsateenistusüksuste arv ei sõltunud. Mõisates, kus talupojad kandsid n.-õ. kahekordistatud teokoormist (12 rakmepäeva nädalas adramaalt), nagu Kohatu ja Küti, on ratsateenistusüksusi arvestatud ikka taluadramaade arvu järgi nagu kõikjal, mitte aga teopäevade või teopäevade arvust sõltuvate revisjoni-adramaade arvu järgi.⁸⁴

Tabel 2 lõpus on näidetena toodud andmed mõnede mõisate kohta, kus rootsiaegne adramaade arv ei sobi ratsateenistusüksuste arvuga, rootsiaegne adramaade arv aga on enamasti heas kooskõlas inkvisitsiooni- ja kaardimaterjalides esinevate taluadramaade arvuga (Keila ja Kirna, ka Mündi, Piiumetsa jt.). Tihti seisab asi lihtsalt valduste suuruse muutlikkuses, kuna registris on ratsateenistusüksusi arvestatud esmajoones valdajate järgi, s. t. ühe feodaali mitu erinevat mõisat on arvestatud ühise ratsateenistusüksuste arvu alla.⁸⁵ Sellest tulenevadki ratsateenistusüksuste arvude järsud muutused eri registrites ning nende sobimatus taluadramaade arvuga. Teine asjaolu, mis ajas segi ratsateenistusüksuste ja adramaade suhte, oli mõnedele riigimõisatele tehtud kergendused. Niisugustele riigimõisatele jäeti 1696. aastal endine ratsateenistusüksuste arv, arvestamata asustatud taluadramaade arvu.⁸⁶ See oli mõeldud erakorralise kergendusena rentnikele ja talupoegadele, kuna kõiki erakorralisi koormisi arvestati ja reparteeriti ratsateenistusüksuste arvu järgi. Nagu selgub ratsateenistusnimistust, ei tehtud neid soodustusi kõigile redutseeritud mõisatele. Järelikult ei kajasta ratsateenistusüksuste arv täpselt taluadramaade arvu, vaid esitab selle mõnevõrra väiksemana. Kuna aga 1696. aasta revisjon oli adramaade arvu kunstlikult suurendanud (vt. viide 77), peab tegelik asustatud taluadramaade arv olema kusagil $7186\frac{7}{8}$ ja $8283\frac{5}{16}$ vahel, viimasele ilmselt lähemal. Täpsemat arvu asustatud taluadramaade summeerimise teel määrata pole võimalik, kuna enamiku mõisate kohta pole vastavaid andmeid olemas.

Esitatus väärib tähelepanu esmajoones see, et ratsateenistusüksusi pole arvestatud teopäevade arvu, s. o. revisjoniadramaade, vaid lihtsalt taluadramaade järgi. Teonormi kahekordistumine ei mõjutanud mõisa adramaade ega ratsateenistuste arvu. See tähendab, et instruksioonides ettenähtud revisjoniadramaad, mis võrdus nädalas 6 rakmepäeva tegevale talule, polegi õigupoolest kasutatud. See kehtis tegelikult ainult hariliku rakmeteonormiga (6 päeva nädalas) mõisates, kus ta kattus taluadramaaga. Rakmeteonormi kahekordistumisel kaotas ta mõtte ning püsima jäi ainult taluadramaa.

Näeme, et XVII sajandil oli revisjoniadramaal Eestimaal päris kõrvaline koht ning kogu Eesti alal polnud tal praktikas suuremat tähtsust. Liivimaal arvestati mõisate revisjoniadramaid küll mõisa tulde järgi, talurahvast aga ei puudutanud revisjoniadramaad õigupoolest üldse. Nii maakasutuse kui ka maksustamise alusena püsis endiselt taluadramaa.

⁸² Lümandu, Metsiku, Põdrangu, Väike-Rõude $\frac{1}{2}$ ratsateenistusüksust ja $7\frac{1}{2}$ adramaad, Jäneda vastavalt $\frac{4}{5}$ ja 12, Küti 1 ja 15, Rabivere ja Kostivere $1\frac{1}{2}$ ja $22\frac{1}{2}$ jne.

⁸³ Näiteks Kiiu $1\frac{1}{2}$ ja $24\frac{1}{4}$, Kõnnu $1\frac{1}{2}$ ja $22\frac{1}{4}$, Rabivere $1\frac{1}{2}$ ja $22\frac{1}{2}$, Rummu $1\frac{1}{15}$ ja $15\frac{3}{4}$, Valkla $13\frac{1}{15}$ ja $12\frac{1}{4}$, Kaarma $\frac{3}{5}$ ja $8\frac{1}{2}$, Suure-Rõude $\frac{1}{2}$ ja 8, Kohatu $\frac{1}{2}$ ja $7\frac{1}{2}$, Lümandu $\frac{1}{2}$ ja 7 jne.

⁸⁴ Kohatus näiteks oleksid talupojad $8\frac{1}{4}$ adramaalt pidanud tegema nädalas 99 rakmepäeva, mis instruksioonide järgi vastaks $16\frac{1}{2}$ revisjoniadramaale. Ometi on mõisa rootsiaegne adramaade arv $8\frac{1}{2}$ ning ratsateenistusüksuste arv $\frac{1}{2}$.

⁸⁵ Näit. Haljala kihelkonna Idavere mõis moodustas 1639., 1663. ja 1678. aastal 1 ratsateenistusüksuse, 1666. ja 1690. aastal $\frac{1}{2}$ ratsateenistusüksust, 1696. ja 1700. aastal $1\frac{1}{2}$ ratsateenistusüksust. Esimestel juhtudel aga oli Idavere arvestatud koos poole Valga mõisaga Märjamaalt, kolmandatel juhtudel koos Korjoti mõisaga.

⁸⁶ VARKA, f. 274, nim. 1, s.-ü. 1619, l. 42.

*

Sõjakontributsiooni ja makse nõuti Eestimaal 1712. aastani XVII sajandi viimases revisjonis kindlaksmääratud ratsateenistusüksuste ja adramaade arvu järgi.⁸⁷ Rüütelkonna taotlusel laskis kindralkubermanguvalitsus 1712. aastal teostada inkvisitsiooni kõigis riigi- ja eramõisates.⁸⁸ Selles fikseeriti taluadramaad, nagu selgub. talude keskmise suuruse ja koormiste võrdlemise teel vastavate andmetega XVII sajandi lõpust. Sama inkvisitsioon aga määras kindlaks ka mõisate tööjõuliste inimeste arvu ning selle põhjal järgnevalt, tõenäoliselt kindralkubermanguvalitsuses, revisjonidramaade arvu mõisate kaupa, lähtudes normist 12 tööjõulist (15—60 aasta vanust) meestalupoega ühe revisjonidramaa kohta. On säilinud 1712. aasta revisjonidramaade nimistu, milles Eestimaa iga mõisa kohta toodud adramaade arvud jaguvad jäägitult 12-ga.⁸⁹ See näitab, et nad baseeruvad normil 12.

Kerkib küsimus, kust pärineb tööjõuliste meeste kasutamine revisjonidramaa arvestusalusena ning kuidas kujunes norm 12 meest. H. v. Wedel arvab, et seda küsimust ei saa enam lahendada,⁹⁰ I. Sildmäe ja V. Fainštein on seisukohal, et üleminek adramaade arvestamisele tööjõuliste inimeste hulga järgi toimus kohaliku aadli algatusel ja selle eesmärk oli vähendada riigimakse maksustusühiku suurendamise teel.⁹¹

Viimati nimetatud autoritel on õigus selles, et uus revisjonidramaa oli Põhjasõjaeelsest suurem. Nii adramaade endi nominaalse suurusvahekorra kui ka tööjõuliste meeste ja rakendite arvu järgi otsustades oli uus revisjonidramaa taluadramaast suurem keskmiselt 2—4 korda. Ametlik hinnang, et üks 12-meheline revisjonidramaa vastas 3 või rohkemale taluadramaale,⁹² on päris paikapidav. Õigus on I. Sildmäel ka selles, et rüütelkond palus kindralkuberner Menšikovi kinnitada $\frac{1}{4}$ adramaa suuruseks vähemalt kolm tööjõulist meesisikut.⁹³ Tuleb aga silmas pidada, et selles dateerimata dokumendis pole sõnagi juttu revisjonidramaa arvestusalustest, vaid ainult tema suurusest. Arvestusaluste küsimus võis selle esilise väljaandmise ajal olla juba lahendatud. Käesolev dokument ei tõesta kuidagi, et algatus kasutada tööjõulisi inimesi maksustusalusena oleks tulnud rüütelkonnalt, mitte aga riigivõimult. Uue meetodi samaaegne juurutamine Eesti- ja Liivimaal, eriti selle juurutamise kokkulangemine ülevenemaalise tööjõuliste inimeste maksustamisele üleminemisega viitavad hoopis sellele, et algatus tuli riigivõimu esindajatelt. Rüütelkonnal polnud ju oluline, et adramaa arvestusalus pidi tingimata muutuma. Mõisnikke huvitas ainult see, et maksustusühikute arv oleks võimalikult väike, niisiis et adramaa oleks võimalikult suur. Riigi huvi oli printsipiaalselt vastupidine. Maa järgi adramaade arvestamine polnud riigi seisukohast otstarbekohane, sest enamik talusid oli asustamata ning majanduslikult laostunud elanikkonna osa oleks arvestusest kõrvale jäänud. Sama lugu oleks olnud teopäevade järgi arvestamisel. Tööjõuliste inimeste arv oli ikkagi kõige stabiilsem arvestusalus, vastates pealegi üleriigilise reformi põhimõttele. Mingit mõisnike omakasu-püüdlikku «vigurit» ei ole riigimaksude uues arvestusaluses näha.

Teine asi oli adramaa normiga. See oli tõepoolest mõisnikele kasulik. $\frac{1}{4}$ taluadramaa kohta tuli keskmiselt 1—1,5 tööjõulist meest, $\frac{1}{4}$ adramaa suurustes taludes oli tegelikult 1—2 meest, väga harva rohkem. Norm 3 tööjõulist meest $\frac{1}{4}$ adramaa kohta oli niisiis

⁸⁷ V. Fainštein, Olukorra normaliseerumine Eesti külas aastail 1710—1721, lk. 159; P. Baron Osten-Sacken, Die estländische Ritterschaft im ersten Jahre russischer Herrschaft. «Baltische Monatschrift» Bd. LXXI, 1911, lk. 139.

⁸⁸ RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 448.

⁸⁹ RAKA, f. 2062, nim. 2, s.-ü. 9, l. 105 jj.

⁹⁰ H. v. Wedel, Die Estländische Ritterschaft vornehmlich zwischen 1710 und 1783. Das erste Jahrhundert russischer Herrschaft. Osteuropäische Forschungen. Im Auftrage der Deutschen Gesellschaft zum Studium Osteuropas, herausgegeben von Otto Hoetzsch. Neue Folge, 18. Bd. Berlin, 1935, lk. 136.

⁹¹ I. Sildmäe, Feodaal-pärisorjusliku tootmise ja feodaalrendi dünaamikast Eestimaa XVIII sajandil. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 122, lk. 15 jj.; V. Fainštein, Olukorra normaliseerumine Eesti külas aastail 1710—1721, lk. 160 jj.

⁹² RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 463, l. 131.

⁹³ I. Sildmäe, Feodaal-pärisorjusliku tootmise ja feodaalrendi dünaamikast Eestimaa XVIII sajandil. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 122, lk. 15; RAKA, f. 854, nim. 2, s.-ü. DV 4135, l. 3.

kõrgem talude tegelikust tööjõuga varustatusest. See polnud kooskõlas ka sõjaeelse tege-
likkusega, kuigi rüütelkond oma nimetatud esildises asja sellise varjundiga püüdis esi-
tada. 1680-ndatel aastatel oli Eestimaal adramaa kohta üldiselt mõisati tulnud 4—8 töö-
jõulist meest, väga harva rohkem. Kui revisjoniadramaa normiks oleks võetud tegelikkuse-
le lähedasemalt 4—6—8 tööjõulist meest, oleks Eestimaa revisjoniadramaa summa
809¹/₃ asemel (nagu saadi normiga 12 meest) moodustanud vastavalt 1215—1620—2430.
See on muidugi mitu korda väiksem ka 1696. aasta arvust (8283⁵/₁₆), kuid seda tingituna
maa laastatusest — 1712. aastaks oli ellu jäänud vaid 24% katku eel elanud inimestest.⁹⁴
Kui oletada, et adramaade arv kahanes võrdeliselt rahvaarvuga, oleks Eestimaal pidanud
alles jääma umbes 2000 adramaad ning see arv oleks saavutatud revisjoniadramaa nor-
miga 5 tööjõulist meest. Enamikus kihelkondades olekski piisanud parajasti sellest nor-
mist, et saavutada taluadramaade arvust suuremat revisjoniadramaade arvu.

1716. aasta annotatsioonis on mõisate revisjoniadramaade arv kindlaks määratud
normiga 10 tööjõulist meest revisjoniadramaa kohta. On säilinud adramaa-arvude loetelu,
kus need adramaad esinevad.⁹⁵ Järelikult langeb ära I. Sildmäe kahtlus, kas mõisatele
üldse kunagi määrati revisjoniadramaad suurusega 10 tööjõulist meest.⁹⁶ Eestimaal oli
911⁶/₁₀ revisjoniadramaad. See arv on ilmselt vähendatud, otsustades 1712. aasta revis-
jonis fikseeritud rahvaarvu järgi. Taluadramaid loendati 1716. aastal 1463⁵/₄₈ (või
1433¹/₈).⁹⁷ 1716. aasta annotatsioonis märgitud rootsiaegsed tööjõuliste meeste arvud talu-
adramaa kohta on tugevasti suurendatud üpris lihtsal ja arusaadaval põhjusel: rahu-
aegset tööjõuliste meeste arvu võimalikult suurena ja taluadramaade arvu võimalikult
väiksenäidates kindlustasid mõisnikud end mõlemaks juhuks — ükskõik, kas kasuta-
takse revisjoniadramaa arvestusalusena tööjõulisi mehi või taluadramaid.⁹⁸

Riiklike koormiste jaotamisel mõisate vahel ei kasutatud kunagi 1716. aasta revisjoni-
adramaade arvu, vaid lähtuti kuni 1725. aasta revisjonini 1712. aasta arvudest.⁹⁹

1725. aastal andis valitsev senat korralduse teostada Eestimaa kubermangus adra-
maade revisjon, pidades kõige rangemalt kinni rootsiaegsest arvestusmeetodist.¹⁰⁰ Paraku
aga polnud võimudel õiget ülevaadet, milles see rootsiaegne meetod õieti seisis. Eestimaa
ülemmaakohtu teatel oli tema aluseks teopäevade arv.¹⁰¹ Revisjonikomisjon ise lähtus
eksklikust eeldusest, et endistel aegadel olid adramaad reguleeritud maa hulga ja headuse
järgi.¹⁰² Ta pööras reguleerimismeetodi väljatöötamisele erilist tähelepanu ning jõudis
järeltulele, et kuna suur osa maad on tühi, tuleb adramaade arv reguleerida inimeste
järgi. Meetod töötati välja, kasutades Keila kihelkonna andmeid, nagu need esinesid lae-
kunud vakuraamatutes. Komisjon kehtestas normiks 4 tööjõulist meest ühe adramaa
kohta.¹⁰³ Hiljem käsitati seda normi mõnikord kujul 8 (või 7—8) mõlemast soost töö-
jõulist inimest ühe revisjoniadramaa kohta.¹⁰⁴

Tegelikult on muidugi raske fikseerida kindlat adramaal elavate inimeste normi. Rootsi
ajal tuli Eestimaal eri mõisates taluadramaa kohta keskmiselt 4,1—11,3 tööjõulist meest
või 7—20,5 tööjõulist inimest. Suured kõikumised tulenesid ilmselt erinevustest adramaa
suuruses. Nähtavasti lähtuti 1726. aasta normi väljatöötamisel eeldusest, et keskmine talu
oli 1/2 adramaa suurune ning et selles elas 2 tööjõulist meest. 1/2 adramaa suurused talud
domineerisid nimelt Rootsi inkvisitsiooni ajal ülekaalukalt kogu Eesti mandril, moodus-

⁹⁴ J. K o n k s, 1712. aasta revisjonist Eestimaal. Eesti NSV ajaloo küsimusi II. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 114, Tartu, 1961, lk. 256.

⁹⁵ RAKA, f. 2062, nim. 2, s.-ü. 9, l. 121; vrd. RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 449, l. 433.

⁹⁶ I. S i l d m ä e, Feodaal-pärisorjusliku tootmise ja feodaalrendi dünaamikast Eesti-
maal XVIII sajandil. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 122, lk. 21.

⁹⁷ RAKA, f. 2062, nim. 2, s.-ü. 9, l. 135; vrd. sealsamas, l. 121.

⁹⁸ I. S i l d m ä e, Feodaal-pärisorjusliku tootmise ja feodaalrendi dünaamikast Eesti-
maal XVIII sajandil. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 122, lk. 21.

⁹⁹ Sealsamas, lk. 21 jj.

¹⁰⁰ RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 468, l. 65 jj.

¹⁰¹ Sealsamas, l. 89.

¹⁰² Sealsamas, s.-ü. 457, l. 15.

¹⁰³ Sealsamas, l. 16 jj.

¹⁰⁴ Sealsamas, s.-ü. 463, l. 61.

tades umbes 50% talude arvust.¹⁰⁵ Neis pooleadramaataludes oli harilikult keskmiselt 2—4, kõige sagedamini 2—3 tööjulist meest. 1726. aastal kehtestatud norm oli niisiis kõrge, n.-õ. ülemisel piiril, kui XVII sajandi lõpu olukorrast lähtuda. Adramaa tuli seega võimalikult väike ja adramaade arv võimalikult suur. Tendents suurendada adramaade arvu, et suureneks ka korraliste riigimaksude arvel laekunud summa, kajastas ilmselt riigivõimu huve. Neid norme ei saa küll kuidagi lugeda «Eestimaa rüütelkonna juhtivaist tegelastest koosneva revisjonikomisjonini konksuks».¹⁰⁶

1726. aastal ongi adramaade arvu määramisel lähtunud tööjulistele meeste arvust vastavalt ametlikult kehtestatud normile. Seejuures on adramaade arv määratud üksikute talude kaupa ning talude adramaade arvu summeerimisel saadud mõisa revisjonidramaade arv. Normatiividest pole aga alati raudse järjekindlusega kinni peetud, mõnikord on talu adramaade arvu suurendatud, mõnikord alandatud, mõnikord, kui rootsiaegne adramaade arv oli saavutatud või kui talupoegadel oli maad vähe, on mõisa adramaade arvust tehtud mahaarvamisi.¹⁰⁷ 1726. aasta revisjonidramaa, mille suuruseks oli 4 tööjulist meest, oli üsna lähedane taluadramaale.¹⁰⁸

Ometi toimus 1726. aastal oluline murrang. Põhja-Eesti adramaa sai nüüd tõepoolest uue arvestusaluse ning sisu. Reform ei riivanud ju seekord mitte üksnes revisjonidramaa mõistet, vaid revisjoni käigus arvestati ka taludele uued adramaasuured, s.t. viidi taluadramaa revisjonidramaaga samadele alustele. Revisjonidramaaks sai õigupoolest Keila kihelkonna keskmine taluadramaa. Taluadramaast oli lähtunud küll ka rootsiaegne revisjonidramaa ning põhimõtteliselt oluks ükskõik, millist taluadramaa näitajat aluseks võtta. Kuna aga suur osa maad oli tühi, niigi väheseid rakkeloomi oli detsimeerinud 1714. aasta loomataud ja teokoormise normid olid tööjõu puuduse tõttu kaotanud mõtte, tuli inimeste arvu ikkagi pidada kõige stabiilsemaks näitajaks.

Koos uue revisjonidramaa kehtestamisega normeeriti ka talupoegade teokoormis. Seda tehti täpses vastavuses rootsiaegse üldise teonormiga, määrates 6 rakmepäeva nädalas adramaalt. 1726. aasta revisjonidramaa, s.o. 4 tööjulist meest ja 6 rakmepäeva nädalas ei olnud taluadramaale mitte üksnes sisuliselt lähedane, vaid langes ka vormiliselt täiesti kokku rootsiaegse revisjonidramaaga (6 rakmepäeva nädalas).

On mõistetav, et 1726. aasta revisjoniga polnud Eestimaa mõisnikud sugugi rahul, pidades adramaade arvu suureks. Ja tõepoolest, neis revisjoninormides ei saa näha mingit mõõndust mõisnikele. Rüütelkond esitas keisrinnale koguni kaebuse revisjoni aluste ja tulemuste kohta.¹⁰⁹

1731. aastal tegi kammerkolleegium korralduse teostada uus revisjon vana tava järgi.¹¹⁰ Tegelikult aga ei püüdnudki revisjonikomisjon lähtuda rootsiaegsest meetodist ega teinud katsetki adramaad sõltuvusse seada teokoormise suurusest. Rüütelkond omalt poolt leidis, et maa on veel osalt tühi ja et seepärast, samuti ikaldusaastate tõttu, oleks 1726. aasta revisjonimeetodi kasutamine maale pigem hukatuseks kui kasuks. Rüütelkonna ja kubermanguvalitsuse vahel polnud revisjonimeetodi suhtes lahkarvamusi ning niipalju kui säilinud dokumendid lubavad otsustada, nähtavasti ei võetudki kaalumisele muid arvestusaluseid kui tööjulistele inimeste arv. Ainult kameriir Friesell soovitas lihtsaimat mõeldavat moodust: võtta revisjonidramaaks olemasolev taluadramaa.¹¹¹ Seda ettepanekut aga ei võetud vastu.¹¹²

¹⁰⁵ E. T a r v e l, Taluadramaa XVII sajandi teisel poolel. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateadused» 1969, nr. 3, lk. 227.

¹⁰⁶ V. F a i n s t e i n, Olukorra normaliseerumine Eesti külas aastail 1710—1721, lk. 164.

¹⁰⁷ Vt. näit. RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 458, l. 580, 598 jm.; s.-ü. 459, l. 370; s.-ü. 460, l. 77—86.

¹⁰⁸ Virumaal oli 1712. aastal talu keskmine suurus 0,3 ja 1715. aastal 0,309 taluadramaad, 1726. aastal 0,317 revisjonidramaad. 1/4 adramaa suurused talud moodustasid 1715. aastal 75,3% ja 1726. aastal 75,5% talude üldarvust.

¹⁰⁹ RAKA, f. 854, nim. 2, s.-ü. DII 2211.

¹¹⁰ RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 465, l. 9.

¹¹¹ Sealsamas, l. 5 jj.

¹¹² Sealsamas, s.-ü. 463, l. 62.

Rüütelkond ei vaielnud vastu tööjõuliste inimeste võtmisele arvestusaluseks, taotles vaid, et inimeste arvu adramaa kohta suurendataks, põhjendades seda soovi ikaldusaastatega.¹¹³ Revisjonikomisjon arutas mitut varianti: kas määrata normiks «6 tööjõulist meest» või «8 kuni 9 tööjõulist inimest mees- ja naissoost... ometi niiviisi, et selles tööjõuliste inimeste arvus peavad vähemalt üle poole olema meesisikud».¹¹⁴ Lõpuks asendati sõnad «vähemalt üle poole» formulatsiooniga «alati viisi».¹¹⁵ Nii kinnistus aastakümneiks revisjonidramaa normiks 5 tööjõulist meest. Mõisateenijaid adramaade arvutamisel ei arvestatud.

1733. aastal võeti vastu teinegi mõisnikele väga oluline otsus. Asuti seisukohal, et mõisatele, mille revisjonidramaade arv ületab rootsiaegse adramaade arvu, ei määrata siiski rootsiaegsest suuremat adramaade arvu.¹¹⁶ Nagu nägime, toimiti juba 1726. aastal mõnel pool selle põhimõtte järgi. Järgnevatel aastakümnetel, järgmiste revisjonide ajal, kui põllumajanduse olukord oli järjest paranenud ning asustus tihedamaks muutunud, oli mõisnikel sellest otsusest palju kasu.

Teoreetiliselt ei olnud 1726. ja 1733. aasta revisjonidramaade arvutusel olulist vahet; nad erinesid ainult selle poolest, et 1726. aastal määrati adramaa kahest aspektist, tööjõuliste meeste ja teopäevade, 1733. aastal aga ainult tööjõuliste meeste arvu järgi. Kvantitatiivne vahe, kas 4 või 5 meest, polnud põhimõtteliselt üldse oluline. Praktikas aga viidi 1733. aasta revisjon läbi hoopis teisiti kui 1726. aasta oma.¹¹⁷ Talude adramaade arvu enam üksikhaaval ei määratud, vaid võeti mõisa tööjõuliste meeste üldarv, arvestati sellest normi piirides maha kubjas jt. mõisaametnikud ning jagati jääk viiega. Kui mõisal oli rannatalupoegi, jagati nende arv kümne ja jagatis liideti eelmise jagatisega. Nii saadi mõisa revisjonidramaade arv. Nagu juba öeldud, jäi maksimaalseks adramaade arvuks rootsiaegne adramaade arv.

Nii tõi 1732.—1733. aasta revisjon revisjonidramaa mõistesse veelgi suurema murangu, kui see oli esinenud 1725.—1726. aastal. Eestimaa revisjonidramaa eraldus nüüd taluadramaast täielikult: talude adramaade arv ja tööjõuliste meeste arv polnud enam revisjoninormidega ettenähtud seoses nii nagu 1726. aastal. Taluadramaade summat ei arvestatud enam mõisa revideerimisel ja reguleerimisel. Taluadramaad fikseeriti ainult vakuraamatutes, revisjonikomisjon nende vastu enam huvi ei tundnud.

See asetas mõisnikud igati soodsasse olukorda. Kuna asustatud taluadramaadelt laekusid feodaalsed koormised, oli nende arvu suurenemine mõisnikele soodus ja vajalik ning seejuures täiesti kahjutu, sest mõisa riigimaksude suurus sõltus ainult revisjonidramaade arvust. Revisjonidramaade hulk oli seejuures piiratud rootsiaegse adramaade arvuga, taluadramaade arvu suurenemisel aga tõkkeid ei olnud. I. Sildmäe märgib õigesti, et sellega saavutas mõisnikkond riigipoolse kontrolli likvideerimise talu ja mõisa majanduslikkude vahekorradade üle ning riigimaksude sõltumatuse taluadramaade arvust ja suurusest,¹¹⁸ ning konstateerib, et selline põhimõte oli vastuolus senati veel 1732. aastalgi kehtiva nõudega rakendada XVII sajandi revisjonimeetodit.

1732. aastal fikseeritud revisjonidramaa mõistet ja suurust kasutati kõigis järgnevates XVIII sajandi adramaarevisjonides. Kindralkubermangu kameriir H. Bluhm seletas 1765. aastal, et kuigi senati ukaasi kohaselt kasutati 1732. aasta revisjonimeetodit ka 1739. aasta revisjonil, pole selge, kuivõrd senat üldse oli teadlik meetodi muutmisest 1732. aastal.¹¹⁹ Ta rõhutas, kui väga 1732. aasta revisjonimeetod kroonule kahjuks tuli, kusjuures see ei baseerunud mitte mingil juhendil, vaid ainult meelevaldsel heaksarvamisel, hiljem aga kujunes tavaks.

¹¹³ Sealsamas, l. 62.

¹¹⁴ Sealsamas, s.-ü. 465, l. 39.

¹¹⁵ Sealsamas, l. 14.

¹¹⁶ Sealsamas, l. 44.

¹¹⁷ Vt. ka I. Sildmäe, Feodaal-pärisorjusliku tootmise ja feodaalrendi dünaamikast Eestimaal XVIII sajandil. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 122, lk. 37.

¹¹⁸ Sealsamas, lk. 37 jj.

¹¹⁹ RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 463, l. 62.

Kameriir Bluhmil ja tänapäeva autoritel, eeskätt I. Sildmäel, on õigus selles, et 1732. aasta revisjonimeetod oli mõisnikele kasulik. Aga see kasulikkus avaldus põhiliselt alles järgnevatel aastatel, sedamööda kuidas mõisad ületasid rootsiaegse adramaade arvu. Peamiselt selles seisneski uue meetodi efekt. Uus revisjoninorm, mille kohaselt 5 tööjulist meest moodustasid adramaa, polnud põrmugi suvaline, vaid üpris hästi kooskõlas taluadramaa kohta tuleva meeste arvuga. Nägime ju eespool, et 1726. aastal kehtestatud norm (4 meest) oli suhteliselt kõrge ning et 5 meest oli olukorrale vastavam nii XVII sajandi lõpul kui ka 1712. ja 1716. aastal. Kuna talu- ja revisjonidramaad olid üldiselt üksteisele lähedased, polnud 1732. aastal suuremat vahet, kas arvestada revisjonidramaad taluadramaade, teopäevade (6) või tööjulistele meestele (5) järgi.

Tabel 3

Võimalike revisjonidramaade arv Põhja-Eestis 1732.—1733. aastal
eri meetodite järgi arvestatuna

Maakond	Asustatud taluadramaad	Rakmepäevi nädalas, X	X : 6	Revisjonidramaad (= 5 tööjulist meest)
Harju	1055 ⁸⁵ / ₁₆₈	6486 ¹ / ₄	1081 ¹ / ₂₄	990 ¹³ / ₂₀
Järva	550 ¹ / ₄₈	3991	665 ¹ / ₆	568 ²⁹ / ₆₀
Lääne	651 ¹ / ₄	5523 ³ / ₄	920 ¹⁵ / ₂₄	845 ⁷ / ₂₄
Viru	939	5987 ¹ / ₂	997 ¹¹ / ₁₂	1162 ⁵ / ₆
Kokku	3195	21 988 ¹ / ₂	3664 ³ / ₄	3567 ³¹ / ₂₀

Ajapikku tihenes asustus ning üha rohkem mõisaid jõudis rootsiaegse adramaade arvuni, 1765. aastaks oli selle piiri saavutanud 37,6% mõisatest.¹²⁰ Sellised mõisad ei esitanud järgmistel revisjonidel vakuraamatuid. Seepärast pole meil aimugi, kui kõrgele oleks tõusnud Eestimaa mõisate revisjonidramaade summa rootsiaegse meetodi järgi arvestatuna. Nii oli XVIII sajandi Eestimaa revisjonidramaa vähepakkuv toleaaegsele fiskusele ja on seda ka hilisematele uurijatele.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Toimetusse saabunud
23. III 1970

Э. ТАРВЕЛ

РЕВИЗИОННЫЙ ГАК В XVII—XVIII вв.

Резюме

Эстонская и латвийская единица землепользования и налогообложения гак многолика. Одним и тем же наименованием обозначены как поземельные единицы различных размеров, так и на разной основе установленные единицы обложения. Ревизионный гак был единой нормализованной единицей обложения государственными налогами, принятой в XVII в. Однако основы для вычисления его в Эстляндии, с одной стороны, и в Лифляндии и на о. Сааремаа, с другой, сложились по-разному.

В 1680-х годах ревизионным гаком в Лифляндии и на о. Сааремаа стала единица платежеспособности крестьянского хозяйства, в основу которой легли количество и качество пахотной земли. Так как практически бонитировки крестьянских земель не

¹²⁰ Land-Rolle des Herzogthums Ehstland nach der Revision von 1765. Oder Verzeichniz der zu dem Herzogthum Ehstland gehörigen Güter, derer Grösze nebst den Namen der Familien welche dieselben im Besitze haben. Revall, 1766.

проводилось, как вычисляли, исходя из суммы стоимости повинностей крестьян для каждого поместья в целом. Стоимость барщины устанавливалась по доходности полей поместья. После Северной войны основой обложения стало количество трудоспособных людей. Автор считает, что делалось это не по инициативе лифляндского рыцарства, а по примеру России, где именно в это время осуществлялась подобная налоговая реформа. С 1721 г. в Лифляндии применялся способ исчисления гаков, аналогичный существовавшему в конце XVII в. Но на о. Сааремаа и после 1722 г. сохранялось исчисление гаков по количеству работоспособных людей наряду с исчислением, основанным на определении доходности поместий. С 1766 г. на о. Сааремаа стал применяться ревизионный гак, который определялся на основе возможного дохода земли, установленного путем ее измерения и бонитировки.

В Эстляндии теоретически основой и единицей для ревизионного гака служила барщина крестьянского хозяйства (6 дней с упряжкой в неделю). Практически же основой служило количество крестьянских гаков, поэтому рост барщины хозяйства не вел к увеличению числа ревизионных гаков. Значение ревизионных гаков в Эстляндии вообще было невелико. Применять единицы рейтарской повинности, так наз. росдинсты, для определения числа ревизионных гаков нельзя, так как часть государственных имений имела льготы по сравнению с обычной нормой (15 гаков = 1 росдинст). Переход на исчисление по количеству работоспособных людей в Эстляндии произошел после Северной войны, очевидно, тоже под влиянием общегосударственной тенденции. Норма ревизионных гаков (12 работоспособных мужчин на 1 гак), установленная в 1712 г., была выгодной для помещиков и выше действительной обеспеченности крестьянских хозяйств рабочей силой, так как в хозяйствах приходилось в среднем по 4—8 мужчин на 1 гак. Напротив, норма, установленная в 1726 г. (4 мужчины на 1 гак), была ближе к обеспеченности крестьянского гака, равняясь ее высшему пределу. Существенно, что в ходе гаковой реформы 1726 г. ревизионный и крестьянский гаки были приведены к одной основе, причем ревизионный гак стал не только близок крестьянскому, но по своей нормированной барщинной повинности (6 дней с упряжкой в неделю) формально совпал с ревизионным гаком шведского времени. Ревизия 1733 г. вновь разделила понятия ревизионного и крестьянского гаков: число первых начали устанавливать по имениям в целом согласно норме — 5 работоспособных мужчин на 1 гак. Эта норма уже не была благоприятной для помещиков, так как совпадала с действительным количеством мужчин, проживающих на одном крестьянском гаке. Однако значительной льготой для них стало тогда же принятое решение, по которому в имениях нельзя было превысить число ревизионных гаков шведского периода.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
23/III 1970

E. TARVEL

DER REVISIONSHAKEN IM 17. UND 18. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Die in Estland und Lettland in Gebrauch gewesene Bodennutzungs- und Besteuerungseinheit — der Haken — ist sehr vielfältig. Das Wort Haken bezeichnet sowohl verschiedene Flächeneinheiten als auch verschiedene später angewandte Einheiten zur Berechnung der Besteuerungsgröße. Der Revisionshaken war eine normalisierte Besteuerungseinheit, in Gebrauch genommen im 17. Jh. in Verbindung mit der Festsetzung der Staatssteuern. Die Grundlagen seiner Berechnung waren aber einerseits in Estland und andererseits in Livland und auf der Insel Saaremaa verschieden.

In den achtziger Jahren des 17. Jhs. war der Revisionshaken in Livland und auf Saaremaa eine Schätzungseinheit, welche die Zahlfähigkeit der Bauernhöfe auf Grund der Größe und Güte des Bodens bestimmte. Da das Bauernland faktisch nicht bonitiert wurde, wurde es nach der Summe der bäuerlichen Abgaben eines jeden Gutshofes als eines Ganzen berechnet. Der Wert des Frondienstes wurde nach den Erträgen der Gutsäcker ermittelt. Nach dem Nordischen Kriege wurde die Zahl der arbeitsfähigen Bauern zur Besteuerungsgrundlage. Der Verfasser meint, daß hierbei nicht die Initiative der livländischen Ritterschaft, sondern vielmehr das russische Vorbild entscheidend war, da doch in Rußland zur selben Zeit eine analoge Besteuerungsreform durchgeführt wurde. Seit 1721 wandte man in Livland eine Hakenberechnung an, die derjenigen aus dem Ende des 17. Jhs. vollkommen gleichkam. Auf Saaremaa hingegen wurde auch nach 1722 die Berechnungsweise nach der Zahl der Arbeitsfähigen beibehalten, daneben aber auch die Berechnung auf der Grundlage der Gutseinnahmen angewandt. Seit 1766 galt auf Saare-

maa ein Revisionshaken, auf den möglichen Erträgen des gemessenen und bonitierten Grund und Bodens beruhend.

In Estland war theoretisch die Fron eines Gehöftes (6 Gespanntage in der Woche) die Grundlage des Revisionshakens. Praktisch aber wurde einfach von der Zahl der Bauernhaken des Gehöftes ausgegangen, so daß die Zahl der Revisionshaken mit dem Wachsen der Fron nicht größer wurde. In Estland war die Bedeutung des Revisionshakens überhaupt nicht groß. Die Zahl der Roßdiensteinheiten kann für die nähere Bestimmung der Zahl der Revisionshaken nicht gebraucht werden, da ein Teil der Krongüter im Vergleich zur üblichen Norm (15 Haken = eine Roßdiensteinheit) begünstigt wurden. Der Übergang zur Berechnung auf Grundlage der Zahl der Arbeitsfähigen erfolgte auch in Estland nach dem Nordischen Kriege wahrscheinlich unter dem Einfluß der allgemeinen Tendenz. Die in 1712 eingeführte Norm der Revisionshaken (12 arbeitsfähige Männer) war für die Gutsbesitzer vorteilhaft; sie war höher als die tatsächliche Größe der verfügbaren Arbeitskraft der Bauerngesinde, denn diese Größe war durchschnittlich 4—8 Männer je Haken. Die in 1726 eingeführte Norm hingegen (4 Männer je Haken) näherte sich dem Bauernhaken, und zwar seiner Höchstgrenze. Es ist von Wichtigkeit, daß im Laufe der Hakenreform von 1726 der Revisionshaken und der Bauernhaken zur einundderselben Grundlage zurückgeführt wurden, wobei der Revisionshaken sich nicht bloß dem Bauernhaken näherte, sondern durch seine normierte Fron (6 Gespanntage in der Woche) mit dem während der Schwedenzeit gültig gewesenen Revisionshaken formell zusammenfiel. Die Revision von 1733 unterschied dagegen die Begriffe des Revisionshakens und des Bauernhakens von neuem. Die Zahl der Revisionshaken wurde jetzt den einzelnen Gutshöfen nach summarisch bestimmt, wobei 5 arbeitsfähige Männer je Haken die Norm war. Diese Norm war den Gutsbesitzern nicht günstig, da sie der tatsächlichen Zahl der Männer je Haken entsprach. Günstig war aber für die Gutsbesitzer die gleichzeitig eingeführte Bestimmung, nach welcher die Zahl der in der Schwedenzeit festgesetzten Revisionshaken nicht übertroffen werden durfte.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 23. März 1970